

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО САМОПОЧУТТЯ НА ПОЛІТИЧНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН

Аналізується вплив соціального самопочуття на рівень легітимності політичних інститутів, політичну ідентичність українських громадян, формування консолідованої національної політичної ідентичності в Україні. Показано, що на політичну ідентичність українців впливають не тільки соціокультурні фактори, а й соціально-класова поляризація українського суспільства. Визначено, що низький рівень соціального самопочуття українських громадян є серйозною перешкодою консолідації громадян стосовно цілей суспільного розвитку.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Результати ринкових реформ в Україні на сьогоднішній день не створили умови соціально-економічного благополуччя для більшості громадян України, а середній клас – соціальна опора політичного режиму – не є домінуючим в соціальній структурі суспільства. Для більшості населення високі («західні») стандарти життя так і залишилися недосяжними, в той же час за більш ніж двадцять років ринкових перетворень значно скоротилися соціальні гарантії з боку держави. Дана ситуація консервує невизначеність і суперечливість політичної ідентичності українських громадян щодо основних параметрів розвитку суспільства.

Соціологічні дослідження показують, що на політичну ідентичність українців впливають не тільки регіональні соціокультурні фактори, про які так багато говорять політики і політологи, а й соціально-класові і обумовлені ними ідеологічні розмежування, що проявляється в розколі українців щодо суспільної системи (капіталізм – соціалізм) і політичного режиму (демократія – авторитарний режим, «сильна рука») [див. : 1]. Розуміння громадянами цілей суспільного розвитку є своєрідною відповіддю на політику влади і ту ситуацію, яка складається в країні. Сьогодні конфлікт «двох Україн» в українському політикумі все більше розглядається не в сенсі регіональних відмінностей, а в сенсі глибокого розшарування українського суспільства. Бідність більшості населення породжує суспільну фрустрацію, соціальну апатію, невпевненість у завтрашньому дні, формує стереотипи суспільної думки про те, що влада діє, перш за все, на угоду великому капіталу і тіньовому бізнесу.

Незадовільне соціальне самопочуття українських громадян посилює фрагментацію українського суспільства, позначається на рівні легітимності політичної влади, який проявляється передусім в недовірі до політичних інститутів: Президентів, парламенту, уряду, політичним партіям, їхньої можливості вирішувати суспільні завдання.

Таким чином рівень соціального самопочуття громадян значно впливає на формування консолідованої національної політичної ідентичності і може стати чинником як прогресу, так і регресу в процесі демократичних перетворень.

Ступень наукової розробки проблеми. Проблеми ідентичності, її теоретичні та прикладні аспекти викладені у працях зарубіжних учених: П. Бергера, М. Кастельса, В. Лапкіна, Т. Лукмана, Г. Міненкова, У. Мішлер, І. Нойманна, В. Пантіна, С. Перегудова, О. Попової, Т. Райсс, Р. Роуз, І. Семененко, Дж. Серлі, Е. Сміта, Ю. Габермаса, С. Хантінгтона, Ф. Черутті, Е. Еріксона та ін. [див. : 2.].

Значний внесок в осмислення процесів ідентифікації, значення ідентичності для формування загальнонаціональної, громадянської ідентичності в Україні внесли О. Антонюк, С. Горобчишина, О. Картунов, А. Колодій, І. Кресіна, І. Курас, Л. Нагорна, М. Обушний, І. Оніщенко, Г. Палій, Н. Пелагеша, В. Ребкало, С. Римаренко, Ю. Римаренко, В. Степаненко, М. Степико, Ю. Тищенко та ін. [див. : 3].

У той же час проблеми впливу соціального самопочуття на формування консолідованої національної ідентичності в Україні практично не висвітлені в науковій вітчизняній літературі, що визначає актуальність даного дослідження.

Метою статті є аналіз впливу соціального самопочуття на політичну ідентичність українських громадян, формування консолідованої національної політичної ідентичності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Консолідації громадян по відношенню до демократичних перетворень і ринкових реформ значно перешкоджає соціальне самопочуття українців, що характеризується низьким рівнем благополуччя, соціальних стандартів і якості життя. До цільових соціальних аспектів якості життя відносяться: соціальна рівність, соціальна справедливість, свобода, солідарність, демократичність, гуманність, соціальна активність та ін.

Інтегральний Індекс соціального самопочуття (ІСС-20, що розраховується в діапазоні від 20 – до 60 балів, де 40 балів – середнє значення, умовний нуль, нижче якого перебувають показники негативного рівня задоволення потреб) [4, с. 6], в Україні дещо покращився з 35,1 у 1995 році до 38,6 балів у 2010 році, однак не наближається до середнього

значення. Шкала з 44 пунктів, крім добробуту на соціальне самопочуття людей, фіксує значний вплив широкого спектру різноманітних соціальних благ, таких як престиж професії, рівень освіти і багато інших [5, с. 536].

Конституція України, (ст. 1) визначає, що «Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою». Стаття 3 Конституції закріплює тезу, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [6, с. 141]. Але на жаль, в Україні склалася не соціально-орієнтована держава, а «олігархічний капіталізм», орієнтований на задоволення економічних і політичних інтересів промислово-фінансових груп [див. : 7].

Аналіз соціального самопочуття громадян свідчить про пріоритетність для переважної частини українського суспільства проблем матеріального становища та добробуту, а також – неналежне ставлення влади до громадян і неспроможність останніх впливати на владу. Зростає кількість українців, які вважають себе бідними: у 2004 році 35,7 % українців оцінили своє матеріальне становище як бідне, у 2008 році таких було 38,7 %, а в 2010 році цей показник збільшився до 42,8 %. [8, с. 576, 580].

Рівень соціальних стандартів в Україні в порівнянні з європейськими країнами визначається як дуже низький. Причому за соціальними параметрами Україна відстає не тільки від розвинених європейських держав, а й від країн з порівняно невисоким рівнем розвитку економіки. Так, мінімальна заробітна плата в 2009 році в Португалії, Мальті, Греції, Іспанії становила від 500 до 1000 євро на місяць; в Чехії, Польщі, Угорщині, Болгарії, Румунії в межах 123 – 153 євро, в Україні тільки – 50 євро. У той же час за результатами моніторингу для нормального життя українській сім'ї потрібно вдвічі і в тричі більше грошей на місяць з розрахунку на одну людину. Середньомісячна заробітна плата в Україні в 10-16 разів менше, ніж у таких розвинених країнах як Японія, Німеччина, Франція, США, Великобританія [9, с. 221-222]. Особливістю української дійсності є «бідність працюючих», причому це стосується не лише бюджетної сфери, а й приватного підприємництва.

Майнова диференціація населення України, за оцінками експертів, вже досягла критичного рівня і становить за різними даними близько 1:40, що наближає Україну за цим показником до латиноамериканських держав [див. : 10, с. 28-55].

У масовій свідомості українських громадян формується картина несприятливих умов життя. 60,1 % українців вважають, що вони «живуть як дозволяють обставини, живуть як доведеться». 20,7 % українців вважають, що їх життя – це «безперервна боротьба за виживання», 7,5 % вважають, що вони живуть вільно і творчо, і тільки 4,5 % вважають, що вони живуть вільно, комфортно і творчо.

Необхідно відзначити, що якість життя багато в чому залежить від доходів, але в той же час високі доходи самі по собі ще не гарантують високу якість життя. Опитування показали, що 53 % людей з найбільш високими доходами «живуть як дозволяють обставини, живуть як доведеться» [11, с. 205].

Одним із найважливіших інтегральних показників становища людини в суспільстві є рівень її життєвої задоволеності. Саме цим показником багато в чому вимірюють також здатність держави забезпечити своїм громадянам гідне життя. Порівнюючи індекс життєвої задоволеності в Україні та країнах ЄС, мусимо, на превеликий жаль, констатувати, що за шкалою від 0 до 10 оцінка задоволеності життям в Україні є найнижчою в Європі – 4,4 бала.

Аналогічний розподіл оцінок спостерігається також у відповідях на запитання «Якщо говорити в цілому, наскільки Ви щасливі?». Найменш щасливими в Європі знову ж таки виявилися українці – 5,6 бала. Розглядаючи ці несприятливі для України порівняльні оцінки, залишається втішатися лише тим, що щасливих людей в Україні все одно трохи більше, ніж нещасливих (про це свідчить середня оцінка, що перевищує 5 балів) [12, с. 119,155].

Аналіз відчуття внутрішніх загроз населенням України показав, що найбільше населення країни хвилюють і турбують економічні проблеми, особливо пов'язані з особистою економічною безпекою. Так, у 2010 році загроза безробіття була актуальною для 80,1 % населення, а зупинка підприємства для 43,2 % українців. Порівняння цих показників з 1992 роком показує, наскільки українські громадяни нечітко розуміли закони функціонування ринку і капіталістичної економіки в цілому, не уявляли тих проблем, з якими вони зіткнулися в подальшому. У 1992 році безробіття боялися 60,3 %, а загрози зупинки підприємств тільки 13,2 % [13, с. 249].

Погіршує ситуацію на сучасному ринку праці і глобальна фінансово-промислова криза. Сьогодні за різними джерелами, рятується від хронічного безробіття за кордоном, у пошуках кращої долі, від 4 до 7 млн. українців [14, с. 244].

Згідно з результатами дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у березні 2011 року, п'ятірку найбільших загроз

для країни формували: економічний занепад країни (назвали 53 % респондентів), ріст безробіття (47 %), знецінення гривні (23 %), свавілля влади (23 %) та деградація населення (18 %)

Далі у рейтингу загроз були: погіршення медичного обслуговування (15 %), ріст злочинності (13 %), екологічні катастрофи (13 %), масова міграція українців закордон (11 %), розкол країни (9 %), демографічна криза (9 %), можлива втрата незалежності (9 %), загроза громадянської війни (8 %), погіршення рівня освіти (7 %).

Крім того, 6 % опитаних боялися загрози втратити контроль над українською ГТС, 5 % – антиконституційного перевороту, 3 % – військової загрози з боку Росії, 2 % – загрози тероризму, 1 % – військової загрози з боку Заходу. Лише 2 % опитаних українців не відчували жодних загроз [див. : 15].

У цілому економічну ситуацію в країні українці оцінюють дуже низько. У 2010 році середній бал оцінки економічної ситуації в країні був оцінений в 2,5 бала, де 0 – дуже погана, 10 – дуже хороша [16, с. 482].

Незважаючи на активну динаміку політичного та соціально-економічного життя в роки незалежності, образ держави залишається у свідомості українців практично незмінним. Соціологічний моніторинг показав п'ять найбільш типових уявлень українців про свою державу «безлад» – 52,6 %, розруха – 36,4 %, злидні – 35,7 %, протистояння – 24,1 %, глухий кут – 19,7 %. Позитивну оцінку державі надала лише невелика частина респондентів. Тільки 11,7 % пов'язують Україну з перспективою.

У 2005 році на хвилі великих очікувань змін в українському суспільстві з перспективою Україну асоціювали 28,1 %. Протягом року у 2006 році очікування українців знизились, і з перспективою в 2006 країну асоціювали лише в 5 %. Таким чином, зміна асоціацій українців з державою безпосередньо залежить від успіхів соціально-економічного та політичного розвитку [див. : 17].

Найбільшими загрозами, на думку громадян, в Україні є економічний блок проблем і відносини з владою. Відчуття, насамперед, економічних загроз позначається на електоральних перевагах українців. Пріоритетне значення при виборі партії чи кандидата для українських громадян мають наступні теми:

- добробут громадян – середня оцінка важливості за п'ятибальною шкалою – 4,72 (від 4,76 у Центрі до 4,67 на Заході);
- економіка в цілому – 4,71 (від 4,79 на Півдні до 4,66 на Заході і Сході);
- наведення порядку в державі – 4,67 (від 4,82 на Півдні до 4,59 на Сході).

Наведений рейтинг тем є однаковим для всіх регіонів, за винятком Півдня, де першу позицію посідає тема «наведення порядку в державі» (4,89), другу – «економіка в цілому» (4,79), третю – «внутрішня політика» (4,72), а «добробут громадян» на четвертому місці (4,71).

Дослідники Центру О. Разумкова звертають увагу на те, що тема рівня свободи та демократії посіла в рейтингу найбільш важливих лише восьму позицію – як загальну (4,40), так і в усіх регіонах, за винятком Заходу, де вона вийшла на сьоме місце (4,44), а також у всіх вікових групах, включно з молоддю 18-29 років (4,41) і всіх групах потенційних виборців, за винятком виборців «Батьківщини» (сьоме місце, 4,56) і «Свободи» (п'яте місце, 4,58 бала).

Другою особливістю є те, що найбільш чутливі теми, які активно використовуються окремими політичними силами в передвиборній боротьбі, не є найбільш значимими для громадян і посіли останні позиції в рейтингу. Так, тема «ставлення до історії України, оцінки певних історичних постатей та осіб» має дев'яту позицію (4,21), «ставлення до питань мови» – десятю з 10 наведених в опитувальнику тем. Це стосується всіх вікових груп і всіх регіонів (лише на Заході названі теми помінялися місцями) [18, с. 62 – 63].

Низький рівень економічного розвитку та бідність населення загострюють всі протиріччя в суспільстві, в тому числі і протиріччя в політичній ідентичності, які проявляються в зовнішньо- і внутрішньополітичних орієнтаціях українських громадян. Тривала, і багато в чому мало успішна, суспільна трансформація призвела до того, що консолідуючий потенціал, який був характерний для українського суспільства в 1992 році, стосовно цілей суспільного розвитку був розгублений. На даний момент відбувається відторгнення великої частини суспільства ринкових і демократичних реформ, викликане їхніми результатами і недовірою до політики держави та політичної еліти. За даними Центру О. Разумкова, станом на серпень 2012 р., більшість громадян (58 %) вважали, що події у країні розвиваються у неправильному напрямі. У тому, що напрям є правильним, переконані лише 20 % опитаних. Проте ці показники є кращими, ніж у жовтні 2011р., коли вони становили 69 % і 14 % відповідно.

Соціологічні дослідження показують, що понад усе українці консолідовані в негативних оцінках економічного і політичного стану країни, в песимістичних оцінках майбутнього і по відношенню до дій влади. Рівень задоволеності громадян політикою, що її проводить діюча влада, є низьким. Так, внутрішньою політикою влади у 2012 році були задоволені лише 24 % опитаних (проти 66 % незадоволених); економічною – 19 % (проти 71 %); соціальною – 22 % (проти 67 %);

зовнішньою – 25 % (проти 60 %); мовною і культурною – 28 % (проти 58 %); оборонною – 27 % (проти 47 %); нарешті – ставленням влади до опозиції – 20 % (проти 64 %). Характерно, що невдоволення політикою влади в усіх перелічених сферах переважає в усіх вікових групах і в усіх регіонах України [19, с. 55].

Проте у порівнянні з 1994 роком у громадян стало помітно менше сподівань на краще: у 1994 році сподівалися на поступову зміну на краще 52 %, у 2011 – 39 %; очікували погіршення 20 % у 1994 і 28 % у 2011 роках; зросла й кількість тих, хто намагається не думати про завтрашній день – з 18 % до 23 % [див. : 20].

Як свідчить омнібусне дослідження «Громадська думка в Україні», яке було проведене Інститутом соціології НАН України у травні 2009 року, невдоволеність політичним блоком, а не мовно-культурні особливості, є пріоритетом щодо суспільного об'єднання – 40 %, відчуття втрати нормального життя – 32,3 %. Спільну історію трактують як об'єднаний чинник 20,6 % респондентів, мову спілкування – 14,7 %, національну належність – 11,6 %, патріотичні почуття – 8,7 %, національну ідею побудови Української держави – 6,9 % [21, с. 30].

Висновки. Вибір українськими громадянами своєї ідентичності є реакцією на соціально-економічні та політичні умови в країні. Суперечності у внутрішній і зовнішній політиці, невизначеність реформ і відсутність наступності позначеної політики при зміні політичних еліт у владі, знижують рівень легітимності політичних інститутів, ймовірність консолідації громадян стосовно цілей суспільного розвитку.

На політичну ідентичність українців впливають не тільки соціокультурні фактори, які є домінуючими у визначенні зовнішньополітичних пріоритетів, а й соціально-класова поляризація суспільства. Основою політичних розмежувань є майнове розшарування, зростання «бідності працюючих», низький рівень соціального самопочуття більшості населення і психологічного фону в суспільстві, відсутність впевненості у завтрашньому дні, задоволеності життям і відчуття щастя українських громадян.

Негативні тенденції в соціальному самопочутті українських громадян йдуть в розрив з одним з основних принципів ефективності влади – принципом підтримки ефективного суспільного розвитку, який є найважливішим фундаментом будь-яких перетворень. Реалізація політиками принципів легітимності та підтримки призводить до утворення якісно нового типу відносин між суб'єктами та об'єктами влади – виникненню довіри, яка є основою формування загальнодержавної ідентичності, що представляє собою згоду влади і громадян з приводу вірувань і цінностей.

Бібліографічний список

1. Українське суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
2. Пашина Н. П. Розвиток теорії політичної ідентичності в сучасній європейській політичній науці / Н. П. Пашина // Політологічні записки: Збірник наук. праць. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – Вип. № 2 (6). – С. 138-149.
3. Пашина Н. Концепт політичної ідентичності в українській політичній науці / Н. Пашина // Політичний менеджмент : наук. журнал. – 2012. – № 4-5. – С. 180-191.
4. Головаха Є. Українське суспільство 1992 – 2008: Соціологічний моніторинг / Є. Головаха, М. Панина. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – 85 с.
5. Українське суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 30.
7. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / [Пищуліна О. М., Жаліло Я. А., Лавриненко С. І., Покришка Д. С.] ; за заг. ред. В. Є. Вороніна. – К. : НІСД, 2009. – 108 с.
8. Українське суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
9. Чепурко Г. Гідна праця: реалії та перспективи / Г. Чепурко, Ю. Привалов // Українське суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 221-222.
10. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012 р. : політична ситуація, суспільні настрої та очікування // Центр Разумкова. – Національна безпека і оборона. – 2012. – № 7-8. – 120 с.
11. Малюк А. Соціальна якість життя в умовах неоліберальної трансформації / А. Малюк // Українське суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 198-208.
12. Головаха Є. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження / Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 142 с.
13. Арсеєнко А. Безробіття в Україні в умовах глобальної фінансово-економічної кризи / Арсеєнко А., Толстих Н. // Українське

- суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 244-254.
14. Див. : Там само.
15. Див. : Рейтинг загроз. Динаміка. Социологическое исследование [Электронный ресурс]: сайт социологической группы «Рейтинг». – Режим доступа: <http://www.info@ratinggroup.com.ua>.
16. Українське суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
17. Див. : Там само.
18. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012 р. : політична ситуація, суспільні настрої та очікування // Центр Разумкова. – Національна безпека і оборона. – 2012. – № 7-8. – С. 62-63.
19. Там само.
20. Див. : Україні – 20: погляд соціолога. Прес-конференція Інституту соціології НАН України та Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва 3 серпня 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/press/kperk>.
21. Тищенко Ю. А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина. – К. : Укр. незалеж. центр політ. дослідж. ; [Агентство «Україна»], 2010. – 76 с.

Анализируется влияние социального самочувствия на уровень легитимности политических институтов, политической идентичности украинских граждан, формирование консолидированной национальной политической идентичности в Украине. Показано, что на политическую идентичность украинцев влияют не только социокультурные факторы, но и социально-классовая поляризация украинского общества. Определено, что низкий уровень социального самочувствия украинских граждан является серьёзным препятствием консолидации граждан по отношению к целям общественного развития.

The influence of social general state on the level of legitimacy of political institutions, political identity of the Ukrainian citizens, forming of consolidated national political identity in Ukraine is analyzed. It is shown that the political identity of the Ukrainians is affected not only by social factors but by social class polarity of the Ukrainian society as well. It has been defined that a low level of social general state appears to be a serious obstacle in consolidation of citizens with regard to the targets of public development.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2013